

FEHIM DŽ. SPAHO (Sarajevo)

NEKOLIKO TURSKIH DOKUMENATA O MANASTIRU MILEŠEVO

Manastir Mileševo, smješten u blizini Prijepolja, na rječici Mileševki, sagradio je između 1234. i 1236. godine drugi sin Stevana Prvovjenčanog, kralj Vladisav. Crkva je posvećena Vaznesenju Hristovom. Da bi što više podigao ugled ovom manastiru, kralj Vladisav mu je dao izuzetne povlastice, a tu je iz bugarske prijestonice Trnova prenio i tijelo Svetog Save, po čemu se manastir i naziva manastir Svetog Save. Godine 1377. u Mileševu je krunisan Tvrtko za kralja Srbije i Bosne, a u XV vijeku je manastir postao i sjedište mitropolita. U vrijeme turske vladavine manastir su pomagali ruski carevi, vlaške vojvode i gospodari Moldavije. Tu je kao dijete započeo svoje nauke i docniji turski veliki vezir Mehmed-paša Sokolović.

Ovaj je manastir obogaćen lijepim umjetničkim vrijednostima. Njegov je značaj posebno u freskama koje su predmet osobite pažnje stručnjaka. Čuvene su freske Sv. Save, Stevana Prvovjenčanog i kralja Vladisava, rađene na plavom polju.

Ovaj kratki uvod u istoriju manastira dat je na osnovu poznate literature o manastiru. Međutim, svi se radovi uglavnom odnose na istoriju Mileševa prije dolaska Turaka u te krajeve ili govore o arhitektonskoj vrijednosti same građevine ili o umjetničkoj vrijednosti fresaka.¹ Nekoliko podataka o manastiru, kada je već bio

¹ Đorđević Tihomir, *Manastir Mileševo u Hercegovini, zadužbina srpskog kralja Vladislava Nemanjića*, Vesnik srpske crkve, I/1890, 2, 116—132; Grujić Radosav, M., *Manastir Mileševo i Dubrovnik krajem XVI veka*, Glasnik Skopskog naučnog društva, 1935 (1936), XV—XVI/9—10, 358—360; L. O., *Manastir Mileševa — iz naše istorije*, Prosveta,

Sarajevo, XVIII (1933), 61—63; Petković dr Vladimir, *Iz starog srpskog živopisa*, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, Beograd 1928, knj. VIII, 107—109; Radojčić Đorđe, *Ecclesia Mile (u Polimlju), da li je manastir Mile istovetan sa manastrom Mileševom? O smještaju i imenu srednjovekovnog manastira Mili*, Starinar 13/1938, 75—91.

u turskim rukama, dao je dr Branislav Đurđev, ali u okviru sagledavanja cjelokupnog problema položaja srpske crkve u tursko doba.²

Sada smo u prilici da prezentiramo nekoliko turskih dokumenata koji govore o ovome manastiru, a obuhvataju vremenski period od 1469. do 1614. godine. U tim dokumentima mogu se naći podaci o pravnom položaju kaluđera u manastiru Sv. Save u Mileševu i o odnosima kaluđera sa organima centralne vlasti, kao i sa organima lokalne vlasti. Ovi su dokumenti uzeti iz turskih katastarskih popisa, deftera, bilo opširnih bilo sumarnih, i iz tzv. Muhimme deftera, tj. knjiga koje sadrže zapisnike sa sjednica centralne vlade, pa se, prema tome, mogu uzeti kao potpuno vjerodostojni.

Prvi pomen manastira Mileševo nalazimo u turskim dokumentima 1469. godine u sumarnom popisu Bosanskog sandžaka. U tom se popisu ne pominje direktno manastir, nego se samo kaže »Crkva Mileševo«. U manastiru je tada boravilo 11 kaluđera, a porez od crkve u iznosu od 675 akči bio je upisan kao prihod mustahfiza tvrđave Mileševo.³

Godine 1477. u manastiru je bilo nastanjeno 12 kaluđera čija se imena pojedinačno navode u defteru.⁴ Iz bilješke koja je tu navedena vidi se da su kaluđeri do tada bili oslobođeni plaćanja harača i ispendže i bilo im je zagarantovano da slobodno obrađuju zemlju koja pripada manastiru. Međutim, kada je prilikom popisa te godine ovakva situacija izložena sultanu, on je odbio da kaluđeri i dalje budu sasvim oslobođeni i naredio da ga ubuduće plaćaju.⁵ Zašto je naređeno da kaluđeri treba ubuduće da plaćaju harač? Prema nekim tumačenjima stručnjaka za šerijatsko pravo od sveštenika treba da se uzima harač, a prema drugim tumačenjima od ove kategorije nije potrebno uzimati harač. U zakonodavstvu Osmanske Carevine iskristalisalo se mišljenje da se od sveštenika uzima harač pod uslovom da su produktivni, tj. da privređuju ili obrađuju zemlju, jer je u biti harač i bio vezan za zemlju, a ako nisu privređivali, nisu ni imali nikakvog viška sredstava, te su kao takvi bili oslobođeni plaćanja harača.⁶ Kako se vidi iz ovog popisa od 1477. godine, a i iz kasnijih dokumenata, kaluđeri u manastiru Mileševo su posjedovali i zemlje i vinograde i mlinove, pa je na osnovu toga izdato naređenje da treba da plaćaju harač.

Iz ovog izvora se ne vidi koliko su i kako kaluđeri plaćali harač, da li svaki pojedinačno prema tada važećim propisima

² Đurđev Branislav, *Uloga crkve u starijoj istoriji srpskog naroda*, Svjetlost, Sarajevo 1964.

³ Sumarni defter za Bosanski sandžak iz god. 1468/9, original: M. Cevdet Kütüphanesi, Istanbul, No 0—76; fotokopije: Orijentalni institut u Sarajevu br. 216, fo 216/32.

⁴ Opširni defter za Hercegovački sandžak iz god. 1477, original: Baş-

bakanlık arşivi, Istanbul, No 5; fotokopije: OIS br. 94, fo 94/267.

⁵ Isto.

⁶ Hamid Hadžibegić, *Džizja ili harač*, Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom, III—IV/1952—53, Sarajevo 1953, str. 65.

o visini harača, ili odsjekom. Međutim, u opširnom popisu Hercegovackog sandžaka iz 1515. godine nalazimo odgovor na ovo pitanje. U bilješci o manastiru Sv. Sava u Mileševu se izričito kaže da su kaluđeri vlasnici zemljišta i mlinova uz manastir, te prema ranijoj odluci plaćaju harač odsjekom (*maktu'*) u iznosu od 500 akči godišnje. U toj godini u manastiru je bilo nastanjeno 10 kaluđera.⁷

Što se tiče broja kaluđera u ovom manastiru u toku XVI vijeka tu se nailazi na različite podatke. Đurđev navodi, prema pisanju putopisca Katarina Zena, da je u manastiru 1550. godine bilo oko 50 kaluđera,⁸ a prema defterima vidimo da se njihov broj još od 1469. godine kreće stalno od 10 do 13. Postavlja se pitanje da li je bilo moguće da ih 1550. godine ima 50, tj. da se za 35 godina (od 1515. kada ih je bilo 10 do 1550) njihov broj poveća pet puta. Istina, opširni defter za Hercegovacki sandžak iz 1585. godine⁹ ne pruža podatke o brojčanom stanju kaluđera u manastiru, ali prema navodima jednog drugog putopisca, Francuza Lefevra, vidi se da je oko 1611. godine bilo oko 20 kaluđera u ovom manastiru.¹⁰

I hercegovacki defter iz 1585. godine pruža slične podatke o pravnom položaju kaluđera, ali ne daje njihovo brojčano stanje. Kaluđeri manastira Mileševo su i tada imali svoje zemlje koje su obrađivali (u defteru su poimenice nabrojani svi njihovi posjedi),¹¹ a i dalje su plaćali harač odsjekom u iznosu od 500 akči godišnje. U to doba je u blizini manastira bio podignut most, o čijem su se održavanju brinuli kaluđeri, pa su stoga bili oslobođeni redovnih državnih nameta (*avariz-i divaniye*).¹²

Godine 1589. kaluđeri ovog manastira su uputili organima centralne vlasti žalbu o tome da ima jedna grupa ljudi koji se miješaju u njihove posjede i koji uzimaju prihode sa crkvenog zemljišta i nanose druge štete manastiru. Ovoj žalbi je udovoljeno pa je izdata naredba da se svi prestupnici uhvate i kazne, a da se ovakvi postupci ubuduće spriječe.¹³ Iz ovoga proizilazi da su kaluđeri nailazili na razumijevanje kod organa centralne vlasti, te da su na svom posjedu bili slobodni i samostalni.

Iz jednog drugog dokumenta iz 1614. godine¹⁴ vidi se također da su se kaluđeri u svakoj prilici mogli osloniti na dvor u problemima na koje su nailazili, ali isto tako da su se slagali i sa organima lokalne vlasti. Isti taj dokument daje podatke i o tome da se do te godine (1614) u okolini manastira dva puta godišnje odr-

⁷ Opširni defter za Hercegovacki sandžak iz god. 1515, original: BBA, Istanbul, Maliye No 22997.

⁸ B. Đurđev, nav. dj.

⁹ OIS br. 94, fo 94/267.

¹⁰ B. Đurđev, nav. dj.

¹¹ Opširni defter za Hercegovacki sandžak iz god. 1585, original: Tapu ve Kadastro, Ankara, TD No

483; fotokopije: Akademija nauka i umjetnosti BiH.

¹² Isto.

¹³ BBA, Istanbul, Mühimme defter br. 66; fotokopije: OIS br. 215, fo 215/LXVI-3.

¹⁴ BBA, Istanbul, Mühimme defter br. 78; fotokopije: OIS br. 215, fo 215/LXXVIII-15.

žavao vašar, a da je tada održavanje tog vašara ukinuto carskom naredbom. Naime, kaluđeri su se žalili da se prilikom održavanja vašara nanose ogromne štete njihovom zemljištu i da se čak često događaju i ubistva, pa su tražili da se vašar ukine. Ali, kako je badž-i bazar od ovog vašara bio upisan kao prihod mustahfiza tvrđave Mileševo, to je bio problem kako će se taj prihod nadoknaditi mustahfizima. Pošto su se kaluđeri složili s tim da oni sami plaćaju taj prihod mustahfizima, izdat je ferman da se ubuduće na tom mjestu ukine održavanje vašara.

Prema tome, vidi se da je položaj kaluđera u manastiru Mileševo bio tačno definisan još od 1477. godine. S obzirom na to da je manastir posjedovao svoje zemlje, mlinove i vinograde, bilo je određeno da kaluđeri godišnje plaćaju 500 akči harača bez obzira na broj kaluđera i visinu prihoda. S druge strane, država je garantovala kaluđerima sigurnost i samostalnost posjeda, ne dozvoljavajući nikome da se miješa u njihove poslove i prihode. U slučaju bilo kakvih sporova, država je obično izlazila u susret kaluđerima dosuđujući im njihova prava.

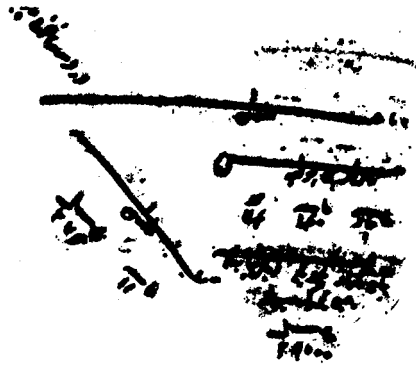
Ovdje se objavljuje šest turskih dokumenata u srpskohrvatskom prijevodu koji se odnose na manastir Mileševo. Za četiri dokumenta daju se i faksimili, za jedan se daje štampani turski tekst jer nije bilo mogućnosti da se taj izvor snimi, a za jedan se daje samo prijevod jer nema potrebe za turskim tekstom pošto se radi samo o nekoliko riječi. Četiri ova dokumenta su uzeta iz popisnih deftera, i to: iz sumarnog popisa Bosanskog sandžaka iz 1468/9. godine, te iz opširnih popisa Hercegovačkog sandžaka iz 1477, 1515. i 1585. godine, dok su dva uzeta iz Muhimme deftera, knjiga 66, god. 1589. i knjiga 78, god. 1614. Ovdje su dokumenti poredani hronološki.

1

Sumarni defter Bosanskog sandžaka iz 1468/9. godine
Original: M. Cevdet kütüphanesi, Istanbul, No 0—76
Fotokopije: Orijentalni institut u Sarajevu, br. 216, fo 216/32

Poznato je da sumarni defteri daju samo rezimirane podatke o nazivu naselja, broju njegovih kuća i ukupnom prihodu naselja. Takav je, dakle, slučaj i ovdje; navedeni su samo ti podaci:

Crkva Mileševo: 11 kuća, prihod 675 akči.

2

Opširni popis Hercegovačkog sandžaka iz 1477. godine

Original: Başbakanlık arşivi, Istanbul, No 5

Fotokopije: Orijentalni institut u Sarajevu, br. 94, fo 94/267

مضافاً فی حقیت ملائمت
 پویشنا صنفه ساکن اولان کتشلر و کان آلکنین پاشا بزرگم با ما بود و اردر
 اولدن اولیده طری کس عاکت لیزه فرلعدن و لسیجه دن معاف و سلم
 اولار و لندولرک مالکته و تظلیق ایزه و یوان آهلو و مور حیا نه و مد بسک
 زمانندن بود تصوف لعه کله کلمی بر لزه و با غاینه و با غاینه کله فلو نه
 کمنه نزلج لینه دیو بزمار ذکر اول نور داتیان
 و آتسار اودون یوان و جابلو دادود دیکتاصد رانیلو
 و غای راوله داوولدیمک یا قه
 و فترت قاپویم محبوب پاشا به عیون اولند قده نوزمان سلم نکلون
 قبول ایلیون تابع امر الدله

Manastir u nahiji Mileševo. U rukama kaluđera koji stanuju u ovom manastiru nalazi se carska zapovijest našeg padišaha [u kojoj se kaže]:

Prema starim običajima koji vladaju još od ranije neka [oni] budu oslobođeni harača i ispendže. Neka se niko ne miješa u njihove imetke, neka se ne spori sa njihovim kulukčijama i njihovim de-

mirdžijom po imenu Jovanom, te da se niko ne miješa u njihove zemlje koje posjeduju još od vremena Hercegovca, u njihove vinograde, njihove bašče i njihove mlinove.

To su ovi [kaluđeri] kako slijedi:

Damjan, Vasil, Ruvin, Jovan, Mihailo, David, drugi Vasil, Rafailo, Roman, Ravelja, Ravelja drugi, Jakov;

kuća: 13

Defter je iznesen pred Portu i kada je predložen padišahu, ovaj nije uvažio da oni budu oslobođeni i naredio je da [plaćaju] harač.

3

Opširni popis Hercegovackog sandžaka iz 1515. godine

Original: Başbakanlık arşivi, Istanbul, Maliye No 22997

مناسیتر در قرب قلعه ملشوه که ایستوتی ساوه دیمکله
معروف مناسیتر در

مذکور مناسیترده متمکن اولوب اوزرنده خدمت ایدن کشیشلر مزبور
مناسیتره متعلق اولان باغلرینه و باغجه لرینه و دکر منلرینه متصرف
اولوب حکم همایون موجبجه یلده بشیوز اقبه مقطوع خراج ویرور لریمش
خالیا برقرار سابق دفتر حاقانییه قید اولندی

جماعت کشیشان در مناسیتر استی ساوه

اغومان غاوریك	تراودوس برانقو	اتاناس رادیجه
واصل و قك	ساوه بلانسه	نفرامیه میحویک
اجو تقوزاجویك	ملان میحایل	وقید برجیک

حانه کبران ۱۰

Manastir, u blizini tvrđave Mileševo, koji je poznat po imenu manastir Sv. Sava.

Kaluđeri koji su nastanjeni u spomenutom manastiru i koji u njemu služe vlasnici su vinograda, njiva, bašči i mlinova koji pripadaju pomenutom manastiru. Prema carskoj naredbi oni plaćaju harač odsjekom [u odnosu] od 500 akči godišnje. Sada je [ovo] na osnovu ranije odluke ubilježeno u carski defter.

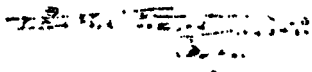
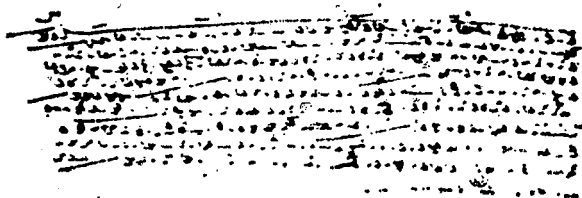
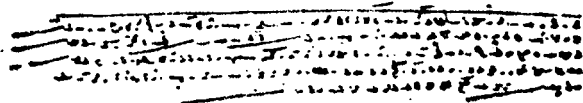
Džemat kaluđera u manastiru Sv. Sava: Iguman Gavrić, Travdos [?] Branko, Atanas Radica, Vasil Vukić, Sava Blanja [?], Nefremija Mihović, Cvetko Račević, Milan Mihail, Vukić Brčić — kuća 10.

4

Opširni popis Hercegovačkog sandžaka iz 1585. godine

Original: Tapu ve Kadastro, Ankara, TD No 483

Fotokopije: Akademija nauka i umjetnosti BiH

Most u blizini manastira Sv. Sava. Navedeni most je sagrađen novcem kaluđera pomenutog manastira. Sada su oni [taj most] poklonili uzvišenom caru — neka Bog ovjekovječi njegovu vlast. To je postalo pogodno mjesto za prolazak ljudi. S obzirom da je potrebno održavanje mosta, odlučeno je da se popravlja iz njihovih sredstava. Zbog obavljanja te službe oni su oslobođeni državnih nameta i veslarenja. Na osnovu carske zapovijesti koju posjeduju kaluđeri pomenutog manastira [ovako] je ubilježeno u novi defter.

Manastir, u blizini tvrđave Mileševo, poznat po imenu manastir Sv. Sava.

Kaluđerima koji obavljaju službu u crkvi koja se nalazi u pomenutom manastiru upisani su sljedeći posjedi, ranije zapisani Piriji, sinu Kurdovu [tahvil], a oni pripadaju navedenom manastiru: vinogradi i njive u selu Sjedovina, vinogradi i njive na mjestu Bešlin, dva vinograda u mjestu [nepročitano], u selu Kostajnica njiva Ljubino brdo i njiva Simovin i njiva Valač, njive na mjestu Ivan, njiva Selce u blizini Crne Stijene, prolaz Sveti Luka, pašnjak [nepročitano], njiva na mjestu Veliki pop, vinogradi, njive, bašče, mli-

novi i čair Brestovac. Oni su davali za carsku blagajnu harač odsjekom u iznosu od 500 akči godišnje, zajedno sa porezom na sitnu stoku, a na osnovu carske zapovijesti. Sada kada je popisivan vilajet, prema ranijoj naredbi, ovo je ostavljeno kaluđerima koji se nalaze u crkve Svetog Save i tako je upisano u novi carski defter.

Prihod: umjesto desetine od poljoprivrednih proizvoda, poreza na sitnu stoku i drugih taksi, plaćaju godišnje harač u vidu mukate 500 [akči].

5

Mühimme defter No 66, 1. muharema 998 (10. 11. 1589)

Original: Başbakanlık arşivi (BBA), Istanbul, Mühimme defterleri, No 66

Fotokopije: Orijentalni institut u Sarajevu, br. 215, fo 215/

LXVI-3

Naredba bosanskom beglerbegu. Poslano je pismo [u kome se kaže]: Meni su došli kaluđeri manastira po imenu Sveti Sava koji se nalazi u blizini tvrđave Mileševo, pripada Hercegovačkom sandžaku, i izjavili: Neki ljudi iz pomenute tvrđave, a to su Oruč, čehaja; Mustafa, serbuljuk; Ali, mujezin; [nepročitano], sin Abida;

Ali, sin Redžepa; Kurd Bali; Džafer, sin Korkuda; Hasan Poturak; Isa, sin Memija i Musa — na pravdi Boga kleveću ove [kaluđere] vojvodama i ljudima od pravde. Oni nama pripisuju neke stvari lažnim svjedočenjem i protivno šerijatu i silom uzimaju dio našeg imetka. Iako je u više mahova izdavana časna zapovijest da se ispituju i kazne zbog toga što čine razne vrste smutnji, pomenuti su nestajali. Kako nisu pokazali poslušnost mojoj časnoj zapovijesti i nije moglo biti suočenja, vilajetski ajani su ispitali ovu situaciju. Bilo je očito i jasno da su stvarno ljudi iz pomenute tvrđave zavjerenici i razbojnici. Putem časnog suda u više je navrata utvrđivana njihova zloba i lukavstvo, ali s obzirom da su oni nestali, nije se moglo izvršiti suočenje, pa tako ni pravo sveštenika. Nepravda i njihova nedjela su se iz dana u dan uvećavali. Oni su se razbježali da se ne bi vidjela nepravda koja je utvrđena. Oštetili su i njihov manastir i pokvarili most koji se nalazi u blizini, na velikoj rijeci. Utvrđeno je da oni nanose stanovništvu ovih krajeva veliku štetu. Zbog toga što su oni upoznati, treba da se održi suočenje između pomenutih i suprotne parnične strane i da se stvar ispita, te da se utvrdi ko je u pravu.

Naređujem sljedeće: Kad stigne [ova zapovijest] neka se ova stvar na prikladan način ispita. Neka se održi suočenje između pomenutih kaluđera i ljudi iz navedene tvrđave. Ako bi bili odsutni, neka se putem suda pronađu i ako treba privedu. Neka se sa potpunom ispravnošću i sa punom pažnjom pregledaju i ispituju svi oni događaji koji nisu nikada ispitani, a koji nisu stariji od petnaest godina. Pismeno obavijestite o smutnjama i pohoti za koje se utvrdi i pokaže da su ih oni stvarno činili. Prema poštenim osobama ne postupajte protivno šerijatu. Pismeno obavijestite o onima koji se ne budu pokorili.

6

Mühimme defter No 78, 18. safera 1023 (30. 3. 1614)

Original: BBA, Istanbul, Mühimme defterleri, No 78

Fotokopije: Orijentalni institut u Sarajevu, br. 215, fo 215/
LXXVIII-15

Naređenje prijepoljskom kadiji. Kaluđeri manastira Mileševo, koji pripada pomenutom kadiluku, poslali su na moju sretnu Portu žalbu [u kojoj se kaže]: U blizini manastira dva puta godišnje održava se vašar. Razne grupe [ljudi] koje dolaze na sajam iz mnogih krajeva i sa raznih strana tu piju vino, pa se događaju ubistva i neredi. Onda ljudi od pravde pozivaju na odgovornost i ove [kaluđere]. Ubistva i neredi se događaju neposredno pored crkve.

۵ ایلدیر ۱۵۷۲

تاریخ
میلاد
۱۵۷۲

بجای قاضی غلامرضا زورور و اقوی حیدری باغ خانقاه را بسیار محترم و قدوس و گویید که در قرن هجدهم میلادی
از طرف واکتف حاکم این قلمرو شرف ابراهیم بیگ قزوینی و اولاد او بنام امیر و قدوس حاکم این انصار بودند که از قاضی قزوینی با اولاد او
بندانام رحیم زید کارزنده و امیر شیخ علیخان با اولاد او و امیر و کاتبی با اولاد او کارزار شد و بعد از آن بنام
او فخر و اولاد او با برکه با اولاد او رسیدن غلامرضا حاکم این قلمرو و اولاد او با اولاد او کارزار شد و اولاد او با اولاد او
تر از او بود که اولاد او با برکه با اولاد او رسیدن غلامرضا حاکم این قلمرو و اولاد او با اولاد او کارزار شد و اولاد او با اولاد او
رسیدن کشف ما کشفه مختلفه و هر سنة و میرزا اولاد او با برکه با اولاد او رسیدن غلامرضا حاکم این قلمرو و اولاد او با اولاد او
و حاکم این کارس ایلده سوریه

و ارون کونستان (قوام) قناتر و سینه یا بر طور قناتر و سینه

با اولاد او کارزار شد و اولاد او با برکه با اولاد او رسیدن غلامرضا حاکم این قلمرو و اولاد او با اولاد او کارزار شد و اولاد او با اولاد او
در عهد و بدو بنام کسلی یا کسلی او با برکه با اولاد او رسیدن غلامرضا حاکم این قلمرو و اولاد او با اولاد او کارزار شد و اولاد او با اولاد او

SOME TURKISH DOCUMENTS ABOUT THE MONASTERY MILEŠEVO

S u m m a r y

Some Turkish documents concerning the legal position of the monastery Mileševo and its monks are reviewed. They also enlighten the attitudes of the Ottoman authorities, both central and local, toward the monks, and the relations between the local inhabitants and the monks.

The documents are from the period between 1469. and 1614, and they include parts of four tahrir defters (the Turkish registers) and two documents from the so-called muhime defters. From the tahrir defters we can see the number of monks, the size of their property and their annual taxes in the years the defters are from (1469, 1477, 1515. and 1585). The muhime defters are from 1589. and 1614. and they show clearly the attitudes of the central authorities in some proprietary and legal questions related to this monastery and its monks.

Taken together, the documents give some new data about the life and the activity of the monastery Mileševo at the end of the XVth and in the XVIth century. They contribute to the more comprehensive understanding of the legal position of the church in the Ottoman Empire.